

"Nihče nima monopola trpljenja!"

Ob 30. obletnici pravne slovesnosti v Kočevskem Rogu in ob stoletnici rojstva nadškofa Alojzija Šuštarja je Slovenska akademija znanosti in umetnosti v sredo, 24. junija, v akademski dvorani v Ljubljani priredila simpozij z naslovom *Slovenska sprava*.

Uvodoma je navzoč pozdravil predsednik SAZU Peter Štih, ki je poudaril, da je bila pravna slovesnost v Kočevskem Rogu 8. julija 1990 najpomembnejše pravno dejanje, prelomni dogodek upanja v slovenski zgodovini: "S tem dogodkom so bili v slovensko občestvo pristihi do tedaj zamolčani". Predsednik SAZU je dejal, da je razklanost glede dogajanja v času med drugo svetovno vojno in v obdobju po njej danes večja kot v času osamosvojitve, obenem pa ostaja upanje, da je spravo in enotnost med Slovenci danes le mogoče doseči. Edinstvenost pravne slovesnosti je tudi ta, da je bila v trenutku slovenske osamosvojitve in njene demokratizacije. Po

čisto osebno noto s spomini na otroška leta, na čas, ko so morali skrivati svoje bolečine. Komunistična oblast si je prizadevala, da bi povojni zunašodni poboji ostali skriti, načrt ji ni uspel po zaslugi ljudi, ki niso hoteli več molčati - še danes pa zločin je, zločinec ni. Večina ljudi je na partizansko stran pristopila iz čistih namenov, da bi se uprli okupatorju in bi odpravili socialne krivice: po Grilovih besedah isto velja za domobrance in vaške straže - okupatorji so njihove dobre nemene grdo izrabili. "Del krivde nosijo tudi takratni politični in cerkveni voditelji, ki so preveč naivno zaupali zaveznikom". Roška slovesnost leta 1990 je bila velik pravni dogodek. Peterletova vlada je ustanovila komisijo za odkrivanje prikritih grobišč. V okrilje komisije je sodila delovna skupina z dr. Tinom Velikonjo in dr. Mitjem Ferencem na čelu, ki je začela sistematično odkrivati grobišča. "Veliko je bilo nare-

ozadije.

Procesi demokratizacije slovenske družbe, ki so svojo potrditev dobili z večstrankarskimi parlamentarnimi volitvami, so sprostili razpravo o medvojnem in povojnem dogajanju mimo dotakratne dogmatske enostranske interpretacije in s tem postavili temeljne pogoje za narodnega pomiritev, za preseganje narodnega razkola, ustvarjenega s tem dogajanjem, je dejal Milan Kučan - "Narod, razklan z notranjo bolečino, bi se s preizkušnjo, pred katero ga je postavila zgodovina, težko spopadel". Kučan je priznal, da se je, tako kot metropolit Šuštar, zavedal pomembnosti dogodka v Rogu in odgovornosti za njegovo uspešno izpeljavo: "Metropolit naj bi opravil spominsko mašo in krščanski po-

spravi (o vlogi Komisije RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč) Kovačič Peršin je odraščal v okolju, ki je živelo z živim spominom na bratomorno vojno - moški člani družine so bili partizani in domobrance, toda med preživelimi ni vladalo sovraštvo, prej solidarnost, vsekakor pa sočutje, "zato je bil imperativ sprave del našega življenja". V svojem govoru se je spomnil Edvarda Kocbeka, ki mu je večkrat poudaril, da mora javno spregovoriti o povojnih množičnih izvensodnih pomorih in da čuti moralno dolžnost javno pozvati k narodni spravi. Govornik se je vključil v razčiščevanje problema sprave s pisanjem v *Reviji 2000*, leta 2001 pa je sprejel predsedovanje Komisiji RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč z intimno

ve metodologije dela: sočasno z vprašanjem pravne kvalifikacije je nastalo tudi vprašanje višine dokaznega standarda - o obeh dilemah ni bil v strokovnih krogih nikoli dosežen konsenz, "do sodnih obravnav o izvedenem poboju na katerem koli od 700 odkritih mest povojnih pobojev torej ni nikoli prišlo. ... / Državi do danes ni uspelo krivde za izvedbo pobojev dokazati niti eni osebi".

Mitja Ferenc: Odkrivanje grobišč in pieteta

"Kočevski Rog je postal sinonim za množične povojne pomore, o razsežnosti grobišč in morišč v Sloveniji smo na prelomu v 90. leta vedeli malo", je povedal zgodovinar Mitja Ferenc. Po njegovih besedah je spominska slovesnost dajala

konca leta 2019 raziskanih 238 morišč in grobišč. ... / V zadnjih letih nam je uspelo nadoknaditi civilizacijski in pietetni dolg. ... / Za ureditev našega mesta mrtvih bo potrebno še veliko dela ne le v vladni komisiji, ampak v celotni družbi. Zdi se, da je bilo 30 let tavanja, iskanja poti, iskanja politične podpore, akcijske vneme še premalo, kot je bilo premalo zavedanja, da so naši mrtvi vsi naši mrtvi"! je sklenil govornik.

OSNOVE IN MEJE (SLOVENSKE) SPRAVE

Jože Krašovec: Svetopisemske osnove sprave
Resnična sprava je čisto Božje delo, ki po razlogih, naravi in ciljih presega vsa človeška merila, je zatrdil dr. Krašovec. Sprava presega vse sposobnosti človeka, da si jo pridobi s

teologijo odnosov. V teologiji spada odpustanje na področje odrešenja. Hrepeneti po odrešenju pomeni hrepeneti po življenju, to pa ima opraviti s človeškimi odnosi. Odpustiti pomeni brezpogojno sprejeti človeka, s katerim sem se znašel v odnosu. Oče ni pogojeval odpustanja sinu, ki ga je osramotil. "Instrument odpustanja" je dialog. Odpustiti ne pomeni pozabiti; "spominjanje nam pomaga, da napak ne bi ponavljali". Toda odpustiti pomeni človeka sprejeti takšnega, kakršen je. Pomeni "človeku, čigar žalitev imamo pred očmi, dati kos kruha, če je lačen". Odpustanje omogoča preživetje, omogoča, da tudi kot narod preživimo. Odpustiti pomeni umreti samemu sebi, kar pa ni lahko. "To je srčika evangel-

je bilo v večini sestavljeno iz vernih katoličanov". Tretji izhodiščni pogoj pa je moralna ocena nasilja nasploh in še posebej revolucije.

Ideološka predpostavka, da je bila proletarska revolucija zgodovinsko nujna in likvidacija nasprotnikov totalitarnega režima a priori legitimna in moralno upravičena, je z vidika sodobnega moralnega pogleda na uporabo vojaške sile nevzdržna. Jasna ločitev med osvobodilnim bojem oz. partizanstvom z ene strani in boljševistično revolucijo z druge ter obsodba slednje bi dejansko lahko še odprla možnost, da se priznajo pozitivni vidiki partizanstva in osvobodilnega boja. Po treh desetletjih prihajamo do spoznanja, da bo pravni proces še dolg. Tudi dejstvo, da "državni zbor RS ni sprejel za svojo evropske obsodbe vseh treh totalitarnih režimov, ki so v velikem delu Evrope povzročili hudo teptanje človekovih pravic, nakazuje, da je

neuresničen, dolgotrajni projekt".

Tine Hribar: Kaj je sprava

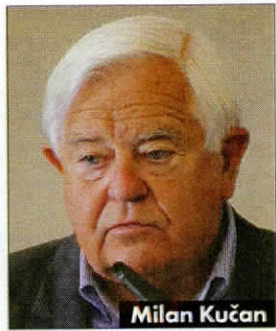
Slovenski filozof, bno vlogo v procesi in osamosvaj omenil, da je dva slovesnostjo nadkristjani zavračajo maščevanje, da v puščajo, priznava de in prosijo odp jim je zgodila kripreganjanje ali ce bili nedolžni. "Pino krivdo, cerkev za dogodke med no". Kakšen je bi partizanih in do sih Dušana Pirjeve radikalna avtorit so komunisti pot sko vojno, da je b nistične partije b oblast. Pirjevec je

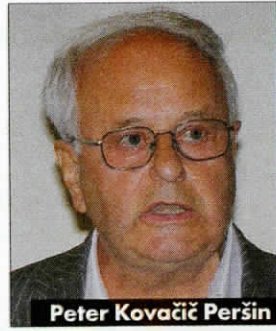
Janez Gril

Spomenka Hribar

Milan Kučan

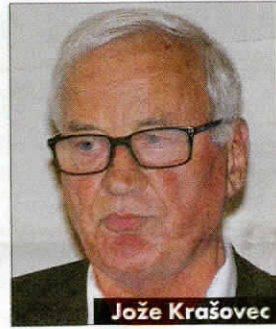
Peter Kovačič Peršin

Pavel Jamnik

Mitja Ferenc

Jože Krašovec

Mari J. Osredkar

Predavatelji in organizatorji na skupinski sliki pred začetkom sim

"Nihče nima monopola t

Ob 30. obletnici sprave slovesnosti in ob stoletnici rojstva nadškofa Alojzija Šuštarja je Slovenska akademija znanosti in umetnosti v sredo, 24. junija, v akademski dvorani v Ljubljani priredila simpozij z naslovom *Slovenska sprava*.

Uvodoma je navzoče pozdravil predsednik SAZU Peter Štih, ki je poudaril, da je bila pravna slovesnost v Kočevskem Rogu 8. julija 1990 najpomembnejše pravno dejanje, prelomni dogodek upanja v slovenski zgodovini: "S tem dogodkom so bili v slovensko občestvo pristihi do tedaj zamolčani". Predsednik SAZU je dejal, da je razklanost glede dogajanja v času med drugo svetovno vojno in v obdobju po njej danes večja kot v času osamosvojitve, obenem pa ostaja upanje, da je sprava in enotnost med Slovenci danes le mogoče doseči. Edinstvenost pravne slovesnosti je tudi ta, da je bila v trenutku slovenske osamosvojitve in njene demokratizacije. Po

čisto osebno noto s spomini na otroška leta, na čas, ko so morali skrivati svoje bolečine. Komunistična oblast si je prizadevala, da bi povojni zunajpobojni ostali skriti, načrt ji ni uspel po zaslugi ljudi, ki niso hoteli več molčati - še danes pa zločin je, zločincev ni. Večina ljudi je na partizansko stran pristopila iz čistih namenov, da bi se uprli okupatorju in bi odpravili socialne krivice: po Grilovih besedah isto velja za domobranci in vaše straže - okupatorji so njihove dobre nemene grdo izrabili. "Del krivde nosijo tudi takratni politični in cerkveni voditelji, ki so preveč naivno zaupali zaveznikom". Roška slovesnost leta 1990 je bila velik pravni dogodek. Peterletova vlada je ustanovila komisijo za odkrivanje prikritih grobišč. V okrilje komisije je sodila delovna skupina z dr. Tinom Velikonjo in dr. Mitjem Ferencem na čelu, ki je začela sistematično odkrivati grobišča. "Veliko je bilo nare-

ozadje. Procesi demokratizacije slovenske družbe, ki so svojo potrditev dobili z večstrankarskimi parlamentarnimi volitvami, so sprostili razpravo o medvojnem in povojnem dogajanju mimo dotakratne dogmatske enostranske interpretacije in s tem postavili temeljne pogoje za narodno pomiritev, za preseganje narodnega razkola, ustvarjenega s tem dogajanjem, je dejal Milan Kučan - "Narod, razklan z notranjo bolečino, bi se s preizkušnjo, pred katero ga je postavila zgodovina, težko spopadel". Kučan je priznal, da se je, tako kot metropolit Šuštar, zavedal pomembnosti dogodka v Rogu in odgovornosti za njegovo uspešno izpeljavo: "Metropolit naj bi opravil spominsko mašo in krščanski po-

spravi (o vlogi Komisije RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč) Kovačič Peršin je odraščal v okolju, ki je živel z živim spominom na bratomorno vojno - moški člani družine so bili partizani in domobranci, toda med preživelimi ni vladalo sovraštvo, prej solidarnost, vsekakor pa sočutje, "zato je bil imperativ sprave del našega življenja". V svojem govoru se je spomnil Edvarda Kocbeka, ki mu je večkrat poudaril, da mora javno spregovoriti o povojnih množičnih izvensodnih pomorih in da čuti moralno dolžnost javno pozvati k narodni spravi. Govornik se je vključil v razčiščevanje problema sprave s pisanjem v *Reviji 2000*, leta 2001 pa je sprejel predse-

vedanje Komisiji RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč z intimno ve metodologije dela: sočasno z vprašanjem pravne kvalifikacije je nastalo tudi vprašanje višine dokaznega standarda - o obeh dilemah ni bil v strokovnih krogih nikoli dosežen konsenz, "do sodnih obravnav o izvedenem poboju na katerem koli od 700 odkritih mest povojnih pobojev torej ni nikoli prišlo. ... / Državi do danes ni uspelo krivde za izvedbo pobojev dokazati niti eni osebi".

Mitja Ferenc: Odkrivanje grobišč in pieteta

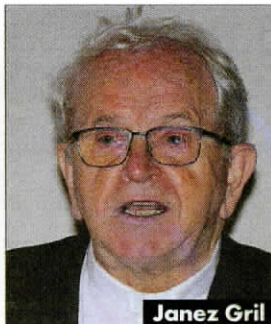
"Kočevski Rog je postal sinonim za množične povojne pomore, o razsežnosti grobišč in morišč v Sloveniji smo na prelomu v 90. leta vedeli malo", je povedal zgodovinar Mitja Ferenc. Po njegovih besedah je spominska slovesnost dajala

konca leta 2019 raziskanih 238 morišč in grobišč. ... / V zadnjih letih nam je uspelo nadoknaditi civilizacijski in pietetni dolg. ... / Za ureditev našega mesta mrtvih bo potrebno še veliko dela ne le v vladni komisiji, ampak v celotni družbi. Zdi se, da je bilo 30 let tavanja, iskanja poti, iskanja politične podpore, akcijske vneze še premalo, kot je bilo premalo zavedanja, da so naši mrtvi vsi naši mrtvi!" je sklenil govornik.

OSNOVE IN MEJE (SLOVENSKE) SPRAVE

Jože Krašovec: Svetopisemske osnove sprave

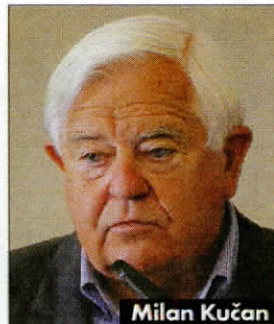
Resnična sprava je čisto Božje delo, ki po razlogih, naravi in ciljih presega vsa človeška merila, je zatrdil dr. Krašovec. Sprava presega vse sposobnosti človeka, da si jo pridobi s

Janez Gril

Spomenka Hribar

Milan Kučan

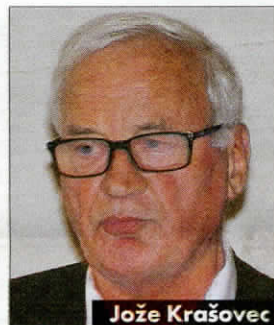
Peter Kovačič Peršin

Pavel Jamnik

Mitja Ferenc

Jože Krašovec

Mari J. Osredkar

Štihovih besedah je bil s prekopi in pokopi dolg do mrtvih vsaj do neke mere poravnani, težje nam gre sprava med živimi: "Razklanost glede dogajanja v času med drugo svetovno vojno in po njej je danes večja kot v času osamosvojitve". Razprava o spravi se je namreč prelevila v polemiko: črnobeli narod z osvobodilnim bojem ne eni in izdajalci na drugi strani je bil ideološko in ne zgodovinsko utemeljen, danes pa potrebujemo zgodovinsko revizijo, ki je zastavni del zgodovinskega spoznanja. Položaja, v katerem sta dva diskurza - domobranci in partizanski, pa po njegovih besedah ne moremo preseči, posledica tega je, da imamo kot narod razklan zgodovinski spomin z vsemi posledicami. Čedalje manj ljudi danes po Štihovem mnenju verjame v možnost, da bi bilo spravo mogoče doseči. Potrebno bo več iskrene želje po spravi in več truda, krivdo pa bo treba vzeti tudi nase in je ne valiti le na druge, je pozval. Šele potem se bo morda lahko zedinili okrog enega samega zgodovinskega spomina z jasno predstavo, kaj je bilo na vsaki strani upravičeno ali pa zavrženo dejanje.

O slovenski spravi in slovenskih akademikih je spregovoril predsednik pripravljalnega odbora Tadej Bajd: "Člani SAZU smo se večkrat oglasili v zvezi z množičnimi povojnimi poboji. ... / Leta 1995 smo Državnemu zboru in vladni postavili vrsto zahtev, med njimi sprejetje zakona o popravni krivici žrtvam komunističnega nasilja in zagotovitev označitve vseh možnih grobišč". Na SAZU so leta 2009 oblikovali izjavo o kršitvah človekovih pravic v Sloveniji po drugi svetovni vojni; ker pa ni bila sprejeta s soglasjem vseh akademikov in akademikov, takrat ni prišla v javnost - prvič so jo objavili šele v gradivu za simpozij. Bajd je govoril o pomenu vzpostavitve dialoga različno mislečih in pomenu spoštljivega odnosa do preteklosti ter o vlogi SAZU pri vrnitvi dostojanstva tistim, katerim je bila odvzeta ne le pravica do življenja, ampak tudi pravica do groba.

PRIČEVANJA
Janez Gril: Sprava - resnica in sočutje

"Spravo razumem kot proces, v katerem sprti in razdeljeni ljudje, ki so doživeli ali povzročili velike krivice in gorje, postopno presegajo breme preteklih dogodkov in hudih razmer, odpuščajo in/ali obžalujejo krivice, ki so jih doživeli ali naredili". Janez Gril je svojemu govoru dal

jeneja, a žal še ne vse. ... / Rešitev vidim v iskanju in spoštovanju resnice o tragičnih dogodkih, in sočutju do vseh, ki so bili vanje vpleteni, žrtev in storilcev", je sklenil Gril. **Spomenka Hribar: Kultura (Nova revija) in pravna slovesnost v Rogu** Gospa Hribar, ki je sodelovala pri organizaciji pravne slovesnosti v Rogu, je na simpoziju povedala, kako so se v uredništvu Nove revije že od začetka leta 1990 pogovarjali o tem, da je treba "Rog odpreti", torej sprostiti svoboden dostop do grobišč, ki je bil v prejšnjem režimu prepovedan. Spomnila se je, da je pobudo za simbolični krščanski pogreb in mašo zadušnico dala Nova slovenska zaveza, za državni in kulturni del pa uredniki Nove revije - sama je napisala pismi nadškofu dr. Alojziju Šuštarju in predsedniku Predsedstva RS Milanu Kučanu ter predlagala skupni pravni nastop. "Oba sta bila pripravljena, da skupaj opravita vsak 'svoj' del pravne slovesnosti". Ta je bila zgodovinski, prelomni dogodek - "Nekaj najbolj svetega in ganljivega, kar sem doživela v svojem življenju". "Dr. Alojz Šuštar je tedaj prišel pobite v krščansko občestvo, predsednik Kučan pa v narodovo občestvo", je dodala Hribarjeva.

V metaforičnem pomenu je tedaj polovica Slovencev lahko prvič pokazala sebi in javnosti svojo žalost, druga polovica Slovencev pa je omenjene privikar videla kot rojake in prizadete zaradi grozljivih povojnih likvidacij, je še pojasnila - "Sprava je pietetni odnos do mrtvih"! **Milan Kučan** Predsednik tedanjega Predsedstva RS je pohvalil stališče akademije in simpozij, ki je priložnost, da se v slovensko zavest vrne sporočilo takratnega dogodka in da se razjasni razlogi, zaradi katerih je takratni dogodek kmalu in hoteno izginil v

greb, moja naloga pa je bila v imenu države priznati njeno odgovornost za povojne poboje. S tem dejanjem so bili z zločinom pobiti in dotle zamolčani sprejeti v krščansko in narodovo občestvo". Da je do tega lahko prišlo, je po besedah Milana Kučana moralo priti do novega duha časa, da smo se lahko soočili z bolečo preteklostjo in resnico o njej. "Bil sem prepričan, da je sprava z vsemi žrtvami vojne preizkušnja narodne zrelosti, samozavesti in samospoštovanja", je dodal. "Poti ljudi do groba so različne, različno so tudi etično ovrednotene, a onkraj groba smrti smo si vsi ljudje enaki. V priznanju te neizpodbitnosti je nujna sprava z mrtvimi, ki imajo pravico do groba in javnega spomina", je nadaljeval Kučan, ki je dodal, da s pokopom mrtvih naj bi bilo pokopano tudi sovraštvo - prihodnosti naroda ni mogoče graditi na sovraštvu.

Kučan je izpostavil, da do sprave med živimi še ni prišlo, ker sta bila pogreb in priznanje mrtvih izpeljana na pietetni slovesnosti, ne da bi bila njihova dejanja etično, politično ali ideološko ovrednotena, in ker del slovenske politike ne more izstopiti iz tragike narodnega razkola. Slovesnost v Rogu pa je kljub hotenemu zanikanju imela pozitivne posledice. To je enotnost naroda, ko se je bilo treba na plebiscitu odločiti za samostojno državo: "Ustanovitev slovenske države je zame najbolj prepričljivo pravno dejanje, temelj za spravo med živimi. ... / Sprava je intimno dejanje človeka in dejanje zrelega, samozaveznega naroda, ki zmore sprejeti svojo preteklost in živeti z njo, ne da bi sovražil ali poveljeval in ne da bi bremenila njegovo prihodnost. Žal ne mislim, da smo do tega že prišli in da smo to že sposobni storiti". **Peter Kovačič Peršin: Pričevanje o**

odločitvi, da je njegova moralna dolžnost simbolno pokopati očeta in vse zamolčane umrle in s tem začeti dejanje sprave v slovenskem narodu: "Ta zavest mi je dala moč, da sem zadržal vse pritisk politike in javnosti, tudi žalitve s strani nekatere cerkvenih krogov". Komisija je v tem mandatu kljub nasprotovanjem končala simbolni pokop z ureditvijo Spominskega parka Teharje, spominske kapele v Kočevskem Rogu in kostnice v Slovenski Bistrici. Osnovna izkušnja Kovačiča Peršina je, da je sprava mogoča le med ljudmi, ki so odpuščali generaciji očetov njihove zablode iz moralne zavesti, da prihodnosti naroda ni mogoče graditi na sovraštvu. Državlanska pomiritev je mogoča s popravno krivico, to je naloga države, in z javnim izrekanjem celovite in dejanske resnice, ki jo je potrebno posredovati mladim tudi v učnem procesu.

Pavel Jamnik: Kriminalistični projekt "sprava"

O procesu prepoznavanja konspirativno in organizirano izvedenih pobojev po drugi svetovni vojni kot nezastarljivih kaznivih dejanjih proti človeštvu in o vlogi policijskih raziskav je na simpoziju govoril kriminalist Pavel Jamnik. Policija je bila v 80. letih prejšnjega stoletja še del institucije, ki je varovala skrivnost, povezano s povojnimi poboji, spremenila pa se je v institucijo, ki išče krivce za vse storjene zločine - to so pa kazniva dejanja, povezana z življenji in interesom. Vprašanje kazenske odgovornosti organizatorjev in izvajalcev pobojev se je odprlo šele leta 1989, po dveh letih je Državno tožilstvo od policije zahtevalo zbiranje informacij, ki naj potrdijo ali ovrnejo sume storitve kaznivega dejanja, s čimer je izvršila veja oblasti ta dejanja posredno priznala kot nezastarljiva dejanja proti človečnosti. Tedaj se je sprožil postopek določit-

upanje, da bo država stopila naprej na poti raziskovanja, da bo v politiki dosežen konsenz o vprašanih pietetne narave, a to se je dokazalo le na načelni ravni. V prvem desetletju po demokratizaciji se država konkretnega raziskovanja grobišč ni lotila, komisija za odkrivanje prikritih grobišč ni imela pristojnosti in pogojev za reševanje preštevilnih nalog. Govornik je poudaril pomen, ki ga je imela leta 2001 odločitev občine Slovenska Bistrica, da bo sama raziskala grobišča - tedaj se je vlada zavezala, da bodo državni organi naredili vse, da se grobišča najdejo, označijo in posmrtni ostanki pokopajo: "Spoznanje, da bi morali grobišča tudi raziskovati, je dozorovalo počasi". Zakon o vojnih grobiščih je bil sprejet leta 2004, naloge, ki jih je zakon določal, pa se niso izvajale. Pomembna prelomnica je bilo leto 2006, ko je ministrstvo dovolilo prva terenska preiskovanja grobišč - pripravili so metodologijo za sondiranja in izkop. "V obdobju od 2006 do 2009 smo raziskovali okoli 130 lokacij grobišč. ... / Kazalo je, da bodo postopki lahko končno tekle kontinuirano". Ferenc je poudaril, da je bila leta 2009 Huda jama "prehuda za takratno oblast" - vsa dela je ministrstvo za delo zaustavilo za več let. Leta 2015 je bil sprejet zakon, ki zadeva le prikrita grobišča in nalaga državi obveznost za čimprejšnjo označitev, raziskavo in pokop žrtev. "V štirih letih je bilo tako prekopanih 1352 žrtev iz 32 grobišč in morišč". Med pietetnimi dejanji so pokopi žrtev na pokopališčih in družinskih grobovih, med pravnimi dejanji pa je Ferenc omenil opravičilo predsednika RS Boruta Pahorja sorodnikom zakoncev Hribar. "Ureditvena dela samo v obdobju 2015-2019 so potekala na 173 grobiščih in so sedaj v naravi označena skoraj vsa. V Sloveniji imamo do

svojo pravičnostjo. Krvave revolucije in genocidi so sicer nerazumljiva skrivnost negativne bilance človeštva, toda zlo nikoli ni imelo zadnje besede, ker sprava ni samo stvar tuzemske resničnosti, ampak je po svoji naravi predvsem bistvo obljube o človekovi nesmrtnosti. Če ni vstajenja, je prazna naša sprava. Zapoleno vprašanje razmerja med krivdo, kaznijo in odpuščanjem in spravo v Svetem pismu je temeljna tema večine literarnih del vseh vrst in zvrsti, a je najbolj celostno in nazorno prikazana v liku kralja Davida, ki ga je dr. Krašovec nazorno opisal. Prav tako je spregovoril o usmiljenem očetu, ki je jok nad izgubljenim sinom in pokazal "moč očetovske ljubezni, ki neskončno preseže logiko pravičnosti". Temeljna biblična postavka je, da Bog ostaja zvest izraelskemu ljudstvu kljub njegovemu uporniškemu vedenju. Božja dela so večja kot človeška moč, ki bi jih hotela uničiti. **Mari Jože Osredkar: Sprejemanje drugačnosti je temelj sobivanja** Teolog je razmišljal o odpuščanju in ugotovil, da smo v Sloveniji še vedno priče delitve na desnico in levo, ki sta opredeljeni glede na interpretacijo dogodkov med komunistično revolucijo. Spor se ni polegel z menjavo generacij. Zaradi različnih pogledov na omenjene dogodke je tudi mladina, ki se je rodila v samostojni Sloveniji, čedalje bolj razdeljena. Ta razdeljenost je "cokla tako za slovensko politiko, za gospodarstvo in za kulturo". Zato je nujno, da se v našem narodu preseže razdeljenost, da najdemo pot do sprave. "Temelj za spravo je odpuščanje", toda vsako odpuščanje ne vodi samo po sebi v spravo. "Toda brez odpuščanja sprava ni mogoča". Tudi dr. Osredkar se je naslonil na priliko o izgubljenem sinu oz. usmiljenem očetu, zraven pa še na

enja!"

teologijo odnosov. V teologiji spada odpuščanje na področje odrešenja. Hrepeneti po odrešenju pomeni hrepeneti po življenju, to pa ima opraviti s človeškimi odnosi. Odpuščanje pomeni brezpogojno sprejeti človeka, s katerim sem se znašel v odnosu. Oče ni pogojeval odpuščanja sinu, ki ga je osramotil. "Instrument odpuščanja" je dialog. Odpuščanje ne pomeni pozabiti; "spominjanje nam pomaga, da napak ne bi ponavljali". Toda odpuščanje pomeni človeka sprejeti takšnega, kakršen je. Pomeni "človeku, čigar žalitev imamo pred očmi, dati kos kruha, če je lačen". Odpuščanje omogoča preživetje, omogoča, da tudi kot narod preživimo. Odpuščanje pomeni umreti samemu sebi, kar pa ni lahko. "To je srčika evangel-

je bilo v večini sestavljeno iz vernih katoličanov". Tretji izhodiščni pogoj pa je moralna ocena nasilja nasploh in še posebej revolucije.

Ideološka predpostavka, da je bila proletarska revolucija zgodovinsko nujna in likvidacija nasprotnikov totalitarnega režima a priori legitimna in moralno upravičena, je z vidika sodobnega moralnega pogleda na uporabo vojaške sile nevzdržna. Jasna ločitev med osvobodilnim bojem oz. partizanstvom z ene strani in boljševidno revolucijo z druge ter obsodba slednje bi dejansko lahko še odprla možnost, da se priznajo pozitivni vidiki partizanstva in osvobodilnega boja. Po treh desetletjih prihajamo do spoznanja, da bo spravi proces še dolg. Tudi dejstvo, da "državni zbor RS ni sprejel za svojo evropske obsodbe vseh treh totalitarnih režimov, ki so v velikem delu Evrope povzročili hudo teptanje človekovih pravic, nakazuje, da je

neuresničen, dolgoročen politični projekt".

Tine Hribar: Kaj je in kaj ni vsebina sprave
Slovenski filozof, ki je imel pomembno vlogo v procesih demokratizacije in osamosvajanja, je uvodoma omenil, da je dva meseca pred roko slovesnostjo nadškof Šuštar dejal, da kristjani zavračajo vsako misel na maščevanje, da vsem iskreno odpuščajo, priznavajo svoj delež krivde in prosijo odpuščanja vse, ki se jim je zgodila krivica in so doživeli preganjanje ali celo smrt, čeprav so bili nedolžni. "Priznal je torej deljenje krivde, cerkveno soodgovornost za dogodke med državljansko vojno". Kakšen je bil delež krivde pri partizanih in domobrancih? V zapisih Dušana Pirjevca Ahaca se najde radikalna avtorefleksija, ko trdi, da so komunisti potrebovali državljansko vojno, da je bistveni cilj komunistične partije bil oblast in samo oblast. Pirjavec je pred več kot 40 le-

zoper nas, nas to ne odvzema dolžnosti, da priznamo krivice, ki so jih oni mogoče utrpeli z naše strani ... Ponavljanje medsebojnih obtožb ne vodi nikamor. Zrelo in moralno je, da priznamo svoj delež krivde. Prav to bo tudi druga stran najbolj zavezalo k temu, da bo tudi ona prej ali slej storila podobno". Te misli so vzete iz izjave Komisije pravičnosti in miru pri Slovenski škofovski konferenci, ki jo je 2. julija 1990 podpisal prof. dr. Stres. "Z besedilom te izjave se v celoti strinjam", je dejal Hribar, saj je to eno najboljših besedil na temo slovenske sprave.

Marko Ivan Rupnik
Na simpoziju so prebrali tudi povzetek predavanja teologa in umetnika, ki je bil zadržan v tujini. P. Rupnik je zapisal, da je "v krščanski viziji sprava sad odpuščanja". Potrebno je, da se srečamo, si pogledamo v oči in priznamo, da se sami ne moremo rešiti. Za to potrebujemo drugega in Tretjega. Odnosi so ukoreninjeni v

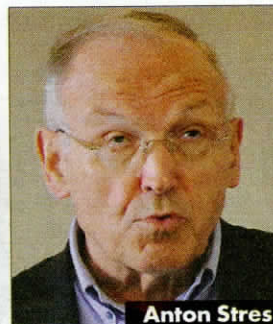
narodni in državljanski pomiritvi in Izjava Škofovske konference o narodni spravi - 30 let pozneje
Popoldanski niz je začel dr. Bojan Godeša, ki je orisal zgodovinski okvir in se osredotočil na omenjeni izjavi ter pojasnil, kako gledamo na to danes. Potem ko so aprila 1990 potekale prve svobodne in demokratične volitve v Sloveniji/Jugoslaviji, je bil vzpostavljen tudi formalni okvir, ki je omogočal demokratično reševanje vseh vprašanj, ki so zadevala slovensko družbo. Takrat je obstajalo soglasje, da je nastopil čas tudi za ustrezno urejanje nerešenih vprašanj, povezanih z drugo svetovno vojno in njenimi posledicami, z namenom, da bi ta prihodnost ne bremenila več slovenske družbe. Z namenom, da bi tudi simbolno označili začetek procesa razreševanja vprašanj, je na pobudo Spomenke Hribar izvoljeno predsedstvo RS sprejelo odločitev za slovesnost, ki je potekala 8. julija 1990 v Kočevskem

vo na višjih ravneh. Pomembno je, da prepoznamo, poimenujemo in obravnavamo ranjenost ljudi, zlasti ker se ta najlažje izraža na način, ki prekriva ranjenost: z jezo, zaničanjem, ideološkim klasificiranjem, vlogo žrtve in demonizacijo storilcev. V teh čustvih se ne srečamo, "srečamo se v mehkih čustvih, kot sta bolečina in sočutje". Danes se v tej hitri družbi krivice pomešajo, ne razčistimo ene, ko se pojavi že druga. Ne rešujemo problemov, ker se ukvarjamo stalno z vedno eno in isto polarizacijo, ki nas blokira. Tako postanemo "nefunkcionalna družba". Zločine, napake je treba procesirati in s tem dati jasno sporočilo naslednjim generacijam, da želimo ustvariti svet, v katerem bodo varni, in da smo družba, ki se zna zaščititi, je sklenil Erzar, ki je prepričan, da se počasi ustvarjajo razmere, ko se bomo lahko srečali. **Aleš Gabrič:** Raznolikost bogati pogleda na preteklost

Dr. Gabrič se je zaustavil pri zgodovinskiju in ob tem, kako so pozive k narodni spravi pogosto pospremi- li klici po novnem premisleku o naši preteklosti, ki so se- gali celo do tega, naj bi prišli do neke prave ali nove resnice. Prizadevanja za spravo so se tako spre- vračala v iskanje prave resnice, zagovorniki nasprotnih stališč pa niso dosegli nikakršnega zblizanja, kvečjemu nasprotno. Obe-

Predavatelji in organizatorji na skupinski sliki pred začetkom simpozija (foto dd)

Anton Stres

Peter Vodopivec

Bojan Godeša

Tomaž Erzar

Aleš Gabrič

Lenart Škof

jskega sporočila". Odpušča, "kdor je dovolj močan, da umre samemu sebi", ki se zaveda tudi svojih napak. "Odpuščanja ni sposoben tisti, ki je zaverovan v svojo namišljeno popolnost". Kljub različnim prepričanjem drug drugega lahko sprejemo. "Prihodnost pripada ljudem, ki so sposobni sprejeti različnost do te mere, da dopustijo drugačno mišljenje, prepričanje in resnico ter so pripravljeni z drugače mislečimi živeti, sodelovati in jim omogočati življenje".

Anton Stres: Slovenska sprava

Msgr. Stres se je spustil na bolj terminološko področje, saj meni, da je potrebno nekatera pojmovanja oz. izraze v izogib nespornostim pojasniti. Državljanske vojne v Sloveniji ni več, "a njene posledice so še navzoče, kar se lepo kaže v raznih oblikah izključevanja". In vendar izplen dosedanjih prizadevanj za narodno spravo ni povsem prazen. "Največja pridobitev je to, da o tem lahko svobodno govorimo". Postali smo bogatejši za "števila nova spoznanja, ki bodo prej ali slej narekovala tudi drugačne sklepe in ocene". Prej ali slej bo razčiščevanje končano. Prvi pogoj ima opraviti s statusom zgodovinske resnice: ovreči je treba mnenje, da se zgodovina ne sme spreminjati, saj "zgodovina ni ideologija, ki je lahko dogmatsko zabetonirana, ampak je znanost". Druga naloga je določitev strank v postopku narodne sprave: "To je najbolj nujno in verjetno najtežje. Kdo naj se spravi s kom"? Nedomišljena je namreč predpostavka, da sta bila glavna nosilca medvojne konflikta OF in Katoliška cerkev. "To ne zdrži kritičnega premisleka", saj je "partizanstvo kot odporiško giban-

pred nami še dolga pot".

Peter Vodopivec: O zavzemanju za zgodovinski spomin v Španiji in spravo v Sloveniji

V Španiji se je za politiko narodne sprave že leta 1956 opredelila ilegalna komunistična partija, ki se je zavzela za strnitev vseh, tudi med državljansko vojno nasprotujočih si sil, v boju proti diktaturi in za demokracijo, da bi presegli delitve iz časa državljanske vojne brez

ti tudi zatrdil, da likvidacije 12 tisoč domobrancev po vojni ni mogoče opravičiti s stališča narodnoosvobodilne morale in s stališča morale osvobodilne fronte; opravičiti ga je možno samo s stališča državljansko razrednega boja. A to opravičilo spet ni možno, ker "državljansko razredna vojna ni bila nikoli eksplicitno aklamirana". Že samo dejstvo, da sta Kardelj in Kidrič kratkoma znikala ta pokol, kaže, da sta se čutila

ljubezni občestva Svete Trojice. V Sloveniji ne moremo iti naprej, če se ne zavemo, da za pot naprej potrebujemo drug drugega. V nasprotnem primeru bo vse naše delovanje površinsko, ponavljajoče, ne pa pre-roško ustvarjalno. Če spomin ne doživi odpuščanja in ozdravljenja, potem je ta spomin za človeka rana, s katero umira njegova ustvarjalnost. Ko govorimo o ranah, je velika nevarnost, da mislimo samo na tiste, ki so bili pobiti in premagani. Ranjeni pa so prav tisti, ki so na strani ubijalcev, terorja in ustrahovanja, tisti, ki imajo v rokah zapore in lagerje. To so ljudje, ki niso izkusili ljubezni in je zanje ideja, politična sila ali karkoli drugega pomembnejše kot življenje človeka kot takega. Katerakoli ideološka obsedenost razodeva rano, ki razčlovečuje

njega in po njem druge. Gre za tako globoke rane, da bo verjetno potrebnih nekaj generacij, da lahko doživimo ozdravljenje. Zato je pomembno, da se usedemo skupaj in se ozremo k Tistemu, ki edini lahko pozdravi te rane, saj je vzel nase celotno človekost in v svoji ljubezni doživel rane ter jih razodel kot spremenjene, preobražene. Kot majhen narod si smemo privoščiti, da iščemo to pot, da pokažemo, da krvave rane postanejo pričevanje nove ravni življenja, ker se kri spremeni v luč.

DO SPRAVE IN S SPRAVO

Po kratkem opoldanskem premoru je bil na vrsti še sklop *Do sprave in s spravo* s posegi dr. Bojana Godeše, dr. Tomaža Erzarja, dr. Aleša Gabriča in dr. Lenarta Škofa. Na programu je bil tudi prispevek dr. Blaža Meseca, a je bil predavatelj žal odsoten. **Bojan Godeša:** Izjava predsedstva o

Rogu in na kateri sta bila prisotna takratni predsednik Milan Kučan in nadškof Alojzij Šuštar. Prelomnica je bila pravzaprav marec tistega leta, ko je predsedstvo SRS objavilo izjavo o narodni in državljanski umiritvi, saj je to vprašanje postavilo na raven državnih ustanov. Nekaj dni za izjavo predsedstva je tudi Slovenska pokrajinska škofovska konferenca sprejela Izjavo o narodni spravi. Kaj pa danes, po 30 letih, se sprašuje Godeša. Zgodovinar je mnenja, da dosedanja prizadevanja niso pripeljala do razčiščenja medvojne preteklosti, niti niso uspela razrešiti ideoloških delitev. Tudi poznavanje preteklosti ni večje in boljše, škodo je utrpel tudi ugled zgodovinarstva. Vse to vpliva tudi na mlajše generacije, ki niso neposredno obremenjene s travmami druge svetovne vojne. Predavatelj je mnenja, da bi neka implementacija duha izjave predsedstva SRS in širša družbena posodobitev njenega koncepta zagotovo pomenila korak k nastajanju vzdušja v političnem in javnem življenju Slovenije, ko preteklost ne bo več bremenila medčloveških odnosov danes in jutri.

Tomaž Erzar: Ranjeni in ranljivi narod - zgodbe, ki jih želimo povedati svoji otrokom

Dr. Erzar se je osredotočil predvsem na psihološki in socialni vidik sprave. Predavatelj ugotavlja pravzaprav, kako globoko v čustva sega sprava in da predpostavlja dvojje. Najprej se je treba srečati, a tudi v pravi globini, tisti, kjer je možno eno opravičiti, kjer se tika bolečina, ki smo jo povzročili. V Sloveniji in na splošno so ljudje navajeni na besede "mi je žal, ampak ...". Tisti AMPAK podre vse ostalo, pravi Erzar. Opravičilo se tako spremeni v vrsto pogojev in dodatne krivice. Odpuščanje je tista globina, do katere se moramo spustiti, če hočemo doseči spravo

ma stališčema je bilo skupno le to, pravi predavatelj, da nista dopuščali možnosti drugačne interpretacije dogodkov od tistih, ki so jih zagovarjali sami. Poleg tega je večina polemik potekala med ljudmi, ki niso poklicni raziskovalci. Najprej moramo priti do "pravilnega" pogleda na zgodovino in do "edine" resnice naroda, šele potem bomo lahko govorili o spravi.

Lenart Škof: Sveta vez življenja in smrti: meditacija o spravi

Niz popoldanskih posegov je sklenil dr. Lenart Škof, ki je povedal, kako sprava nosi v sebi zakrite in težje dostopne elemente travme, ki jih ni mogoče zaobseči na politični ravni. Potrebna je močna etična intervencija, ki je v domeni filozofije, teologije, zgodovine in drugih humanističnih ved. V prispevku se je Škof dotaknil vprašanja t. i. ničelne točke etike in ga povezal z vprašanjem nenapisanih etičnih zakonov. S Sofoklejevo Antigono in Jezusovo odrešitvijo navzočnostjo je ponudil model etike, ki je utemeljen na ljubezni in bolečini in bi svetu ponudil novo zavezo sprave. Simpoziju je sledila bogata razprava, na kateri je več udeležencev izrazilo mnenja o temi sprave ter tudi kritično, pozitivno in negativno, ocenilo prispevke predavateljev. Splošno mnenje je bilo, da je bil simpozij uspešen in dobrodošla pobuda. Nekaj kritik je prišlo na dan glede odsotnosti predstavnikov, ki bi na tovrstni argument gledali na drugačen način, pri čemer je član pripravljalnega odbora Tine Hribar dal jasen odgovor: "Vsi, ki smo danes govorili, smo za spravo! S tisti mi, ki so že vnaprej proti spravi, se ne da govoriti, ker izključujejo dejstva in posledično tudi vsako obliko pogovora".

Katja Ferletič, Danijel Devetak in Matevž Čotar

Peter Štih

Tadej Bajd

Tine Hribar

maščevanja in povračilnih ukrepov. V naslednjih desetletjih je bilo še več poskusov, da bi presegli razdor, in vendar Španija ostaja globoko razdeljena. Slovenska in španska razpravljanja o spravi so torej bila že v izhodišču različna. V Španiji so se stranke, s komunisti in socialisti vred, po Francovi smrti opredelile za spravo, utemeljeno na pozabi in zavračanju soočanja s preteklostjo. V Sloveniji pa so se Spomenka Hribar v eseju *Krivda in greh* leta 1983 in govornika v Rogu leta 1990 zavzeli za odkrito soočanje z zgodovino, obsodbo zločinov in političnih nasilnih dejanj, opravičilo zanje in priznanje krivde. V Sloveniji sta pozive k spravi že takrat podprla državno predsedstvo in škofovska konferenca, ustanovljene so bile razne komisije, ki pa niso vedno delovale uspešno. Tako v Španiji kot v Sloveniji ostaja zato sprava "še naprej

kriva. In vendar danes ostajamo pri zločinih brez zločincev. Hribar je nato na osnovi konkretnih dogodkov opravil nekako primerjavo med partizansko in domobransko stranjo. Kardelj je leta 1942 izdal znani "pošasten ukaz" komandantu glavnega poveljstva partizanskih čet Ivanu Mačku: "Duhovne v četah vse postreljajte". A tudi v domobranskih brošurah in priročnikih naletimo na grozljive ukaze in "apokaliptične grožnje". Hribar je nato postavil ključno vprašanje: "Kaj lahko storimo vsi skupaj, da se slovenska sprava, v katero je močno verjel nadškof Šuštar, ne bi sprevrgla v obnovljeni in poglobljeni slovenski spor"? Narediti moramo vse, kar moremo, je odgovoril. "Samo po sebi ali le s čakanjem ne nastane nič". Edina pot, ki nas pelje do sprave, je, da na dejanja sprave ne moremo samo čakati. "Če so se drugi pregrešili